

Iš Pakražantės dvaro kilęs Simono Daukanto autentiško ikonografinio portreto autorius Jonas ZENKEVIČIUS

Rimantas KALVAITIS

Literatūrologas Juozapas Girdzijauskas (1935–2014) studijoje „Žemaičių kultūriniai sambūriai XVI–XIX a.“ pažymi, kad „*Didelis kultūrinis sambūris Varniuose išryškėjo XIX a. viduryje, kada (1845) Motiejus Valančius tapo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, o vėliau (1850) Žemaičių (Telšių) vyskupystės vyskupu. Jis bendravo su buvusiais savo mokiniais Kražių gimnazijoje, su savo auklėtiniais iš Peterburgo Dvasinės akademijos. M. Valančius stengėsi Varniuose sutelkti ir inteligentus pasauliečius, pasikvietė iš Peterburgo Simoną Daukantą. Kražių gimnazijos auklėtiniams Andriui Ugianskiui, Pranciškui Ambraziejui Kašaraukui, Jeronimui Kiprijonui Račkauskiui, Vladimirui Andriejauskiui, Jonui Juškai, Jonui Zenkevičiui Valančius buvo „mokytojas, patarėjas“, kai kada ir mecenatas. [...]“.*

Tarp čia M. Valančiaus paminėtų ano meto šviesuolių, aktyviai dalyvavusių Lietuvos kultūriname gyvenime, šiandien gana mažai kam žinoma J. Girdzijausko studijoje paminėta Jono M. (antrasis vardas nežinomas) Zenkevičiaus (1825–1888), kartais pasirašinęsio Jono Žemaičio slapyvardžiu, asmenybė. Išimtis, ko gero, tik istorikai ir dailėtyrininkai. Tuo tarpu J. Zenkevičius – vienas žymiausių XIX a. lietuvių dailininkų. Jis labiausiai garsėjo savo tapybos darbais ir piešiniais. Jis 1850 m. sukūrė iki šiol išlikusį ir plačiai naudojamą rašytojo, istoriko, švietėjo, vieno pirmųjų lietuvių tautinio atgimimo ideologų Simono Daukanto (1793–1864) portretą, kurį jam nutapyti buvo užsakęs Ketūnų dvaro savininkas Vladislovas Narbutas – buvęs J. Zenkevičiaus klasės draugas iš Kražių gimnazijos laikų. Tais pačiais metais J. Zenkevičius nutapė ir

Dailininkas Jonas Zenkevičius. Nuotrauka iš: <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=29643471&uid=25934411>

Motiejaus Valančiaus portretą. Jo autorystei priklauso ir 1857 m. sukurtas Antano Baranausko, apie 1882 m. – Alfredo Römerio portretas. J. Zenkevičius yra ir V. Narbuto paveldėtojų kolekcijoje buvusių Tado Kosciuškos bei poeto Adomo Mickevičiaus portretų autorius. Visus juos paminėjo Mykolas Brenšteinas, aprašydamas 1910 m. tada J. Jokubauskiui priklausančią Ketūnų dvaro meno kolekciją. Trys J. Zenkevičiaus kūriniai, kuriuos dailininką anksčiau pažinojęs Vilniaus kultūros istorijos tyrinėtojas, publicistas, kraštotyrininkas Liucijonas Uziembla (1864–1942) nusiuntė Pirmosios lietuvių dailės draugijos parodos organizatoriams, buvo 1907 m. eksponuojami šioje parodoje.

Istorikas dr. Egidijus Aleksandravičius straipsnyje „Jonas Zenkevičius“ (XIX amžiaus profiliai, Vilnius, 1933, p. 189–199) rašo:

„Ieškant Lietuvos dailės istorijoje nacionalinės kultūros brendimo atspindžių, arba kitaip – lietuvių dailininkų dalyvavimo nacionaliniame kultūriname judėjime, kaskart iš naujo į akiratį patenka Jono Zenkevičiaus (1821–1888) fenomenas. Tai jo tapyba ryškiausiai parodo, kokių lygiu XIX a. viduryje buvo sprendžiamas dailės nacionalumo klausimas. Zenkevičius nutapė nemažai lietuvių valstiečių tipų, įamžino praeities žymenis – „senus pilių griuvėsius“, bet ne tai jį išskyrė iš kitų ano meto dailininkų. Jis

vienintelis atkreipė dėmesį į svarbų nacionalinei daili uždavinį: tapyti žymių kultūros veikėjų portretus.“

Kitame šios knygos straipsnyje („Vieno portreto istorija“, p. 171–172) E. Aleksandravičius rašo; „J. Zenkevičiaus veiklos ir kūrybos reikšmė lietuvių nacionalinės kultūros formavimosi kelyje buvo pastebėta labai pavėluotai. Dėl nepaprastai sudėtingų ir sunkių nacionalinių judėjimo sąlygų, susiklosčiusių XIX a. antrojoje pusėje, caro valdžiai pradėjus įnirtingai persekioti lietuvišką spaudą ir bet kokias tautinės savimonės organizuoto ugdymo apraiškas, lietuvių nacionalinės kultūros puoselėtojai buvo priversti pasitenkinti būtiniausiomis ir svarbiausiomis kultūrinio judėjimo problemomis. Nelegaliai į kraštą gabenamoje lietuvių periodinėje spaudoje vargiai rastume studiją ar straipsnį apie dailę. [...] Nacionalinės lietuvių dailės praeitis ir ateitis dar laukė savo eilės. Tik po 1905–1907 m. revoliucijos, atgavus spaudą bei surengus pirmąsias lietuvių dailės draugijos paradas Vilniuje, dailė įsilies į mūsų kultūros aruodą.“

Todėl nekeista, kad 1888 m. gruodžio 21 d. Vilniuje mirus J. Zenkevičiui, lietuvių spaudoje neatsirado vietos jo nekrologui. Nebuvo ir draugų, galėjusių tai padaryti. Vienintelis jo aplinkos žmogus, bendradarbiavęs lietuviškoje spaudoje, Mikalojus Akelaitis metais anksčiau buvo palaidotas Cimetier Parisien – vienoje iš Paryžiaus kapinių. Kiek daugiau dėmesio parodė lenkų periodika, paskelbusi keletą Vilniaus kultūros tyrinėtojo Liucijano Uziemblos bei autoriaus, pasirašiusio „St. Wil.“ inicialais, nekrologą. Lietuvių spaudoje J. Zenkevičius buvo paminėtas gerokai vėliau, o susidomėjimas jo asmenybe buvo tiesiogiai susijęs su S. Daukanto portretu.“ Kitame tekste E. Aleksandravičius pažymi, kad sovietmečiu kiek daugiau dėmesio dailininkui J. Zenkevičiaus asmenybei yra skyręs tik dailėtyrininkas, meno istorikas, prozininkas Tadas Adamonis (1910–1987).

Minėtas S. Daukanto portretas dabar saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje ir yra vienintelis išlikęs autentiškas ikonografinis S. Daukanto atvaizdas, kurį, tikėtina, J. Zenkevičius sukūrė S. Daukantui pozuojant (šis portretas, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, buvo spausdinamas ant 100 litų nominalo banknotų).

Kalbant apie J. Zenkevičiaus talentą būtina pažymėti, kad jis studijų Peterburgo imperatoriškoje dailės akademijoje už eskizą „Arabo galva“ 1842-ai-

Simono Daukanto portretas. 1850 m. Dailininkas Jonas Zenkevičius. Portretas saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje

Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus portreto fragmentas. 1850 m. Dailininkas Jonas Zenkevičius. Portretas saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

siais buvo apdovanotas akademijos medaliu, o 1845 m. už tapybos darbą „Besimeldžianti vienuolė“ jam

(Nukelta į 70 p.)

buvo paskirta piniginė premija. Jis yra ir Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus tapybos darbų aukso fondui priklausančio, Vilniaus paveikslų galerijoje eksponuojamo 1861 m. sukurto paveikslo „Italų berniukas su mandolina“ autorius. Tarp šiame muziejuje esančių XIX a. lietuvių dailininkų sukurtų paveikslų yra ir jo kūriniai „Italų berniuko portretas“ (1858), „Prelatas Juozapas Baukevičius“ (1861), „Šv. Juozapo galva“ (XIX a. II p.), piešiniai „Vyro galva“ (1841), „Borgezių karys“, „Graikų skulptūros piešinys“ (abu 1844). J. Zenkevičius yra ir istorinės kompozicijos „Konradas Valenrodas su Aldona“ (1861) bei religinių paveikslų „Maldininkai“ (1855), „Šv. Kazimieras“ (apie 1854), puošiančių Liolių Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado bažnyčią (Kelmės raj.) bei daugelio kitų bažnyčiose, privačiose kolekcijose, muziejuose esančių kūrinių autorius. Jiems būdinga akademistinė tapyba, realistiniai bruožai.

***

Dailininkas Jonas Zenkevičius gimė 1821 m. birželio 24 d. neturtingo bajoro Jurgio Zenkevičiaus šeimoje, kuri tada nuomojosi nedidelį Pakražantės dvarą, buvusį dabartinio Raseinių rajono teritorijoje. Jonas buvo trečias ir paskutinis Jurgio Zenkevičiaus vaikas. Pakrikštijo jį netoli buvusioje Liolių Šv. apaštalų Simono ir Judo Tado bažnyčioje. Krikšto tėvas buvo jo dėdė (jauniausias tėvo brolis) Tomas Zenkevičius, kuriam priklausė netoli Pakražantės buvęs Gečaičių dvarelis. Tikėtina, kad berniukas mokėsi Liolių pradžios mokykloje. 1830–1842 m. jis lankė Kražių gimnaziją. Čia jį 1835–1837 m. dailės mokė tada šioje gimnazijoje dirbęs vienintelis daug dėmesio dailės pamokoms skyręs mokytojas – Vilniaus bajorų šeimoje gimęs Vilniaus dailės akademijos auklėtinis peizažistas Mykolas Kulieša (1799–1863), gimnazijoje dėstęs dar ir dailę. Neabejotina, kad M. Kulieša padarė didelę įtaką J. Zenkevičiui, kurio dailės žinios ir gebėjimai šioje srityje gimnazijos baigimo metais buvo įvertintos aukščiausiu pažymiu.

1834–1840 m. Kražių gimnazijoje mokytoju, kapelionu, bibliotekininku dirbo būsimois Žemaičių vyskupas M. Valančius, kuris gabesnius šios gimnazijos auklėtinius, tarp kurių buvo ir būsimois folkloro rinkėjas, tautosakininkas A. Juška, lietuvių kalbos, tautosakos tyrinėtojas, botanikas ir geologas

A. P. Kašarauskis, J. K. Račkauskis, lietuvių raštijos veikėjas J. Lachavičius, gydytojas V. Andžejevskis, paskatino lituanistinei veiklai. Kražiuose užsimezgusi J. Zenkevičiaus ir M. Valančiaus pažintis buvo pratęsta vėlesniais metais, kai jie gyveno Sankt Peterburge, o taip pat ir M. Valančiui tapus Žemaičių vyskupu.

1942 m. Vilniaus civilinio gubernatoriaus valdyboje gavęs leidimą keliauti į tuometinės Rusijos imperijos sostinę Sankt Peterburgą, J. Zenkevičius išvyko studijuoti dailę į Peterburgo imperatoriškąją Dailės akademiją. Tikėtina, kad iki to laiko jis jau buvo kiek pasimokęs ir padirbėjęs kokio nors Vilniaus dailininko, greičiausiai tapytojo, dirbtuvėje.

1842 m. rugpjūčio 17 d. J. Zenkevičius buvo įrašytas į Peterburgo Dailės akademijos A. Markovo klasę – iš pradžių kaip laisvasis klausytojas. Mokėsi Istorinės ir religinės tapybos skyriuje. Studijų metais užmezgė ryšius su S. Daukantu.

Nepaisant to, jog akademijoje J. Zenkevičius nebuvo tarp pirmūnų, jis ją baigė 1847 metais, t. y. per 4 metus. Po studijų jam buvo suteiktas neklasinio dailininko-portretų tapytojo titulas (žemiausias šios akademijos absolventų laipsnis, kurio nebuvo rangų lentelėje, bet suteikė teisę laisvai gyventi bet kurioje carinės Rusijos vietoje).

Studijų metais J. Zenkevičius pradėjo garsėti kaip puikus portretistas, tačiau praktikavosi ir kitose dailės srityse. Studijuodamas kartu su iškiliu lietuvių dailininku Tadu Goreckiu (1825–1868), kuris yra sukūręs taip pat lietuvių dailės aukso fondui priskiriamą plačiai žinomą paveikslą „Aklas elgeta su berniuku“ (1843 m., saugomas LNDM), jis, pakviestas tapytojo, akademisto Karlo Briullovo (1799–1852), padėjo jam 1843–1847 m. dekoruoti Sankt Peterburgo Šv. Isakijaus soboro plafoną.

J. Zenkevičius, turėdamas portretisto talentą, po studijų pagal užsakymus pradėjo tapyti portretus. Tada už darbą gaunamų lėšų jam pakako gyventi Sankt Peterburge be kitų pagalbos. Bet yra žinoma, kad tuo laikotarpiu jis ieškojo ir mokytojo darbo Kijevo švietimo apygardos Rovno gimnazijoje, tačiau nežinoma, ar jį gavo ir ar mokytojavo. 1850 m. Peterburgo dvasinei akademijai paskelbus, kad ji nori įsigyti naujai įšventintų vyskupų portretų, J. Zenkevičius ėmėsi darbo ir nutapė M. Valančiaus portretą.

Dailininkas į Lietuvą sugrįžo 1850-aisiais. Įsi-

kūrė Vilniuje. Čia, Savičiaus gatvėje buvusiuose Römerių namuose, jis turėjo savo kūrybinę studiją, dėstė tuo metu mieste veikusioje, tikėtina, kad 1854–1855 m. įkurtoje vadinamojoje Römerių akademijoje, tada vadintoje Vilniaus tapybos akademija. Iš tikrųjų tai buvo ne akademija ir ne mokykla, o bendros tapybos dirbtuvės. Tarp akademijos lankytojų J. Zenkevičius buvo vienintelis turėjęs profesionalaus dailininko statusą. Būtent šioje akademijoje jis dailės mokė Edvardo Jono Römerio (1806–1878) sūnų Alfredą Römerį (1832–1897). Vėliau J. Zenkevičius kurį laiką namuose dailės mokė ir 16 metų jaunesnį A. Riomerio brolių Edvardą Matą Römerį (1848–1900).

Egidijus Aleksandravičius knygoje „XIX amžiau profiliai“ (Vilnius, 1993, p. 206) išspausdintame straipsnyje apie A. Römerį rašo, kad „*Edvardas Römeris labai vertino Zenkevičių ir kaip tapytoją, ir kaip žmogų. Kadangi pastarasis buvo neturtingas, o Vakarų Europos galerijų lankymas ir žymių ano meto meistrų patyrimo mokymasis brangiai kainavo, Edvardas Römeris pasiūlė Zenkevičiui lydėti jo sūnų Alfredą kelionėje po Vakarų Europos šalis. Už tai Zenkevičiui buvo pažadėti keli šimtai rublių. 1857 m. gegužės pabaigoje Alfredas Römeris ir Zenkevičius iškeliavo. Per pusantro mėnesio applankę Varšuvą, Krokuvą, Drezdeną, jie pasiekė Paryžių. [...]*“. Paryžiuje jų jau laukė J. Zenkevičiaus moksldraugis iš Sankt Peterburgo laikų Tadas Goreckis (1825–1868). Čia jie gilino tapybos žinias, dalyvavo miesto kultūriname gyvenime. Alfredas daug laiko skirdavo pramogoms. Zenkevičiui tai nepatiko ir jis prikalbino A. Römerį vykti į Italiją, kur, pasak jo, daugiau dailininkų, šilčiau ir ramiau. 1858 m. sausio 20 d. jie jau buvo Italijoje. Čia juos globojo kitas J. Zenkevičiaus studijų draugas – Albertas Žemetas (1821–1887). Italijoje jie bendravo ir su čia buvusiais J. Zenkevičiaus studijų draugais dailininkais Korežeckiu, Stankevičiumi, Koreckiu ir kt. Su daugeliu ano meto menininkų jie susitikdavo tradicinėje jų susirinkimo vietoje – Romos Safé Greco Via Condotti gatvėje buvusioje kavinėje „Safé Greco“. Alfredui užsirašius į Italijoje anuo metu veikusią vadinamąją „Prancūzų akademiją“, abu daug laiko skirdavo antikinių skulptūrų piešimui, akvarelei. Lankyda-

(Nukelta į 72 p.)

„Italų berniukas su mandolina“. 1861 m. Dail. Jonas Zenkevičius. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, LNDM T 2082

„Maldininkai“. 1855 m. Dail. Jonas Zenkevičius. Lietuvos nacionalinis muziejus, LNM T 1094

„Konradas Valenrodas su Aldona“. 1861 m. Dail. Jonas Zenkevičius. Lietuvos nacionalinis muziejus, LNM T 876

vo ir privačias tapybos akademijas.

Po Europą A. Römeris su J. Zenkevičiumi keliavo ir dailės žinias gilino du metus. Per tą laiką abu gerokai patobulėjo.

Europa J. Zenkevičiui paliko ne pačius maloniausius išpūdžius, nusivylimą meno žmonėmis, kurie keliaklupsčiauja prieš pinigus. To meto Europos visuomenė jam pasirodė susvetimėjusi. Bet... Šios kelionės metu, čia patirtų išpūdžių įkvėptas dailininkas sukūrė jau minėtą savo garsųjį paveikslą „Italų berniukas su mandolina“, nemažai kitų darbų.

J. Zenkevičius mėgo senąją prancūzų, italų dailę. Jis yra meistriškai nukopijavęs daug Europos menininkų kūrinių, tarp jų ir Domenichino (1581–1641) paveikslą („Šv. Evangelistas Jonas“, „Šv. Evangelistas Matas“, „Šv. Evangelistas Morkus“, „Šv. Evangelistas Lukas“), kurie saugomi Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje.

Studijoje „Dailininkas Jonas Zenkevičius ir lietuvių demokratinis judėjimas“ („Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija, XXI (2), 1981, p. 37). E. Aleksandravičius nurodo, kad

„1859–1863 m. nacionalinio išsivadavimo judėjimo pakilimo metu dailininkas kartu su M. Akelaičiu rūpinosi lietuviškų knygų leidyba, taip pat buvo nelegalios revoliucinės draugijos nariu. Po 1863–1864 m. sukilimo pralaimėjimo tapytojas saugojo lituanistinę biblioteką, M. Valančiaus paprašytas puošė Žemaitijos bažnyčias.“

Po pralaimėto 1863 m. sukilimo represijų vengiantiems J. Zenkevičiaus bičiuliams pasitraukus į užsienį, Vilniuje dailininko draugų praktiškai neliko.

Carinė valdžia žinojo apie jo ir M. Akelaičio veiklą nacionalinio pakilimo laikotarpiu ir nenuleido nuo jo akių. Tai gerokai varžė tiek dailininko gyvenimą, tiek ir jo kūrybą, o ir sveikata šlubavo – sirgo ausų liga, blogai girdėjo, o tai atimdavo nemažai gyvenimo džiaugsmo. Stambių užsakymų jis tuo metu jau nebegaudavo, tai gyveno gana kukliai, kartais net skurdžiai. E. Römeris tuo metu J. Zenkevičių jau vadino „extapytoju“, nors pats dailininkas tokiu dar nesijautė ir 1884 m. dalyvavo Peterburgo Dailės akademijos surengtoje parodoje.

J. Zenkevičius mirė 1888 m. gruodžio 21 d. Vilniuje. Jis palaidotas Bernardinų kapinėse.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Aleksandravičius, E., (1981). „Dailininkas Jonas Zenkevičius ir lietuvių demokratinis judėjimas“, *Istorija*, t. 21, s. 2, p. 34–44. [žiūrėta 2023-12-05]. Prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/f97f3900-fe75-481f-88b2-b3444413e9b2/content>.

2. Aleksandravičius, E., (1993). „Jonas Zenkevičius“, *XIX amžiaus profiliai*: [studijos ir straipsniai]. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 189–192.

3. Giniūnienė, A., (2019), „Nauji duomenys apie XIX a. vid. Žemaičių vyskupijos bažnyčioms kūrčius dailininkus“, *Lituanistika*. [žiūrėta 2023-12-05]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2019~1615649731910/>.

4. Širkaitė, J., (2012), „Zenkevičius Jonas“, *Lietuvos dailininkų žodynas: 1795–1918*, t. II. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, p. 446–448.

5. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. (n. d.). Jonas Zenkevičius. [žiūrėta 2023-12-05]. Prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-zenkevicius/>.